

Cechy kosmopolityzmu w językowych obrazach świata: Studium porównawcze

The characteristics of cosmopolitanism / cosmopolitanism in linguistic world images: A comparative study

Tatjana Navicka

Instytut Językoznawstwa, Uniwersytet im. Adama Mickiewicza
Al. Niepodległości 4, 61-874, 60-371 Poznań

tatjana.navicka@gmail.com

Abstract

The subject of this article is the meaningful concept of cosmopolitanism / cosmopolitanism. While researching its properties, the following questions regarding its uses across the selected languages have been considered in order to obtain a suitable answer: 1) which image of cosmopolitanism / cosmopolitanism are proposed both by the nowadays available postcommunist monolingual dictionaries from the Polish, Russian and Latvian areas, and by Western (English) monolingual dictionaries; 2) which image of cosmopolitanism / cosmopolitanism seems to be the most proper one for several groups of students living in postcommunist countries (Poland, Russia & Latvia); 3) does the selected dictionary postulates reflect the conceptions belonging to the inquired students or appearing in press articles? The accurate analysing of inquiries and lexicographic staff shows that the image of cosmopolitanism in postcommunist countries differs from its image in English areas. As for that, the consideration of cosmopolitanism by Polish, Russian and Latvian students usually does not correspond with the opinion expressed by lexicographers in the definition of this lexem.

1 Wstęp

Pojęcie KOSMOPOLITYZM będzie tu rozpatrywane jako kategoria rzeczywistości, której twórcami są dane formacje społeczne i która wynika z uznawanych przez nie systemów wartości. W dyskursie społecznym badane pojęcie jest używane w zależności od kontekstu wypowiedzi na dość różne sposoby. W słownikach jednojęzycznych ukazują się często ścisłe i dość krótkie definicje leksemu *kosmopolityzm*, pozwalające czytelnikowi na zapoznanie się tylko z tzw. podstawowymi jego znaczeniami. Stąd też w poszukiwaniu właściwości tego interpretacyjnie dość pojemnego pojęcia w niniejszym artykule podejmuję próbę odpowiedzi m.in. na pytanie: jak jest ono kreowane, przedstawiane i używane w wybranych językach, czyli:

- 1) jaki obraz KOSMOPOLITYZMU proponują ogólnodostępne dziś słowniki jednojęzyczne „wschodnie” (polskie, rosyjskie, łotewskie) i zachodnie (anglojęzyczne);

- 2) jaki obraz KOSMOPOLITYZMU wydaje się być najbardziej odpowiedni dla poszczególnych grup studentów o profilu humanistycznym z krajów postkomunistycznych (Polski, Łotwy i Rosji, czyli z Poznania, Rygi i Archangielska);
- 3) oraz czy definicje proponowane przez słowniki znajdują odzwierciedlenie w poglądach respondentów oraz w publicystyce.

Ze względu na ograniczone ramy artykułu, zostaną tu pominięte kwestie dotyczące cech szczególnych leksykografii krajów postkomunistycznych oraz zagadnień teoretycznych, w odniesieniu do których są omawiane definicje w leksykografii. Ponadto do krótkich komentarzy zostaną ograniczone kwestie historyczne, w nawiązaniu do których może być rozumiany każdy z aspektów analizowanego pojęcia w konkretnym środowisku.

Podstawowe koncepcje kategoryzacji, służące do analizy semantycznej pojęć, wywodzą się z rozważań Arystotelesa, L. Wittgensteina (teoria podobieństwa rodzinnego), E. Rosch (efekty prototypowe w kategoryzacji oraz efekty poziomu podstawowego)¹. W ramach niniejszych badań koncepcje te jednak nie zostaną wykorzystane ani w formie klasycznej, ani we współczesnej wersji kategorii naturalnej i to ze względu na następującą kwestię. Otóż, pojęcie KOSMOPOLITYZMU reprezentowane w języku polskim przez polisemiczny wyraz *kosmopolityzm* oraz wyrazy o tej samej etymologii nie może być opisane za pomocą teorii skoncentrowanej wokół prototypu, gdyż właściwe mu znaczenia nie mogą być sprowadzone do jednego centrum. Tak też Kleiber w książce „Semantyka prototypu: kategorie i znaczenia leksykalne” (2003: 162), nawiązując do badań konceptów polisemicznych, przedstawia konstruktywną krytykę teorii kategoryzacji naturalnej i proponuje powrót do wittgensteinowskiej teorii podobieństwa rodzinnego, która to nie postuluje centralnej figury prototypowej. Autor przypomina, że w teorii podobieństwa rodzinnego „organizacja wewnętrznej struktury kategoryjnej może być znacząco różna od analogicznej organizacji w teorii prototypu” (ibidem) i dalej (ibidem: 165) deklaruje, że: „[...] zastosowanie do teorii prototypu pojęcia podobieństwa rodzinnego otwiera drogę dla teorii złożonej kategoryzacji, czyli teorii wieloznaczności [...]”, którą można nazwać wersją polisemiczną prototypu. Zważając na zdolności różnicowania, jakie ma człowiek, założono więc, że sposobów kategoryzacji pojęć polisemicznych może być nieskończenie wiele i za każdym razem uzyskane sensy można grupować zgodnie z innymi zasadami. Jak ujął to jeden z głównych przedstawicieli psychologii poznania Jerome Seymour Bruner – „kategorie istnieją jako wynalazki (inventions), a nie jako odkrycia (discoveries)” (por. Maćkiewicz 1999: 48). W niniejszej pracy wnioski więc postanowiono oprzeć na hierarchii semantycznych elementów, bądź też semantycznej organizacji poszczególnych części definicji leksykograficznych (tzw. postulatów) oraz elementów uznanych przez studentów należących do wspomnianych grup i sporządzonych na podstawie metody kwantyfikacyjnej tych jednostek. Uzyskane w poszczególnych etapach dane zostaną ze sobą skonfrontowane. Proponowane badania nie zaprezentują, w jaki sposób jest zorganizowana dana kategoria, czy też dane pojęcie, ale do jakich wartości może nawiązywać dane pojęcie w różnych językach. „Wkraczając w obszar wyrazów polisemicznych, wersja rozszerzona przestaje być teorią

¹ Obecnie temat kategoryzacji jest analizowany przez wielu naukowców, w szczególności zajmujących się językoznawstwem kognitywnym (Labov, Dik, Langacker, Lakoff – kategorie radialne, Fauconnier, Kalisz) bądź z zakresu badań semantyki i pragmatyki. W zależności od swych doświadczeń badacze do określenia tego samego zjawiska korzystają z różnej terminologii. Tak więc, niektórzy mówią o *semantyce stereotypu* (termin ten zawdzięczamy H. Putnamowi), inni o *semantyce prototypu* (E. Rosch), jeszcze inni używają określenia *podobieństwa rodzinnego* – po raz pierwszy tego terminu użył L. Wittgenstein (Kleiber, 2003: 9). W ramach tych teorii, dyskutuje się dziś o przynależności pewnych rzeczy/ wyrazów/ pojęć do danej kategorii naturalnej z centrum (prototypem) w środku. Zwolennicy kategoryzacji naturalnej odrzucają klasyczną (logiczną) koncepcję kategoryzacji Arystotelesa, zgodnie z którą:

- 1) kategorie definiowane są za pomocą cech koniecznych i wystarczających;
- 2) cech binarnych (wszystko albo nic);
- 3) kategorie mają wyraźne granice;
- 4) wszystkie elementy danej kategorii są równorzędne (Taylor, 2001: 47).

kategoryzacji i staje się teorią semantyki leksykalnej, która opisuje relacje między różnymi znaczeniami, a zatem między różnymi kategoriami tego samego wyrazu” (Kleiber 2003: 178).

2 Analiza porównawcza definicji leksykograficznych

Warto zaznaczyć, że języki “wschodnie” zapożyczyły wyraz *kosmopolityzm* za pośrednictwem języka francuskiego dopiero w XIX wieku. Pierwsza polskojęzyczna definicja *kosmopolityzmu* pochodząca z tzw. “Słownika Wileńskiego” (SJP Zdanowicz 1861), była pozbawiona treści o charakterze wartościującym i brzmiała jako: “obywatel świata, uważający cały świat za ojczyznę”. Również najstarsza encyklopedyczna definicja rosyjska, która ukazała się w “Энциклопедическом словаре” z 1895 roku nie zawierała informacji wartościujących. Dopiero w epoce nacjonalizmów wykształcone zostały pewne sformułowania, które w okresie późniejszym zostały wykorzystane przez dyktaturę, np.: “obojętność na sprawy swojego kraju” (SJP Warszawski 1902), “brak szczególnego przywiązania do ojczyzny” (ros./ Dal, 1955), “bierność wobec własnego środowiska narodowego” (Doroszewski 1964). Chociaż wiele słowników z grupy wschodniej już od lat 90. deklaruje wprowadzenie zmian do definicji wyrazów służących propagandzie, proces ten postępuje bardzo powoli, dostrzegamy często jedynie redukcję ostrych, ideologicznie nacechowanych wątków.

W wyniku szczegółowej analizy zgromadzonych jednostek leksykograficznych z różnych lat stwierdzono, że w słownikach jednojęzycznych ze wszystkich rozpatrywanych grup językowych (polska, rosyjska, łotewska, angielska) w ramach leksemu najczęściej są definiowane wyrazy hasłowe odpowiadające polskim: *kosmopolityzm*, *kosmopolityczny*, oraz *kosmopolita*. Stąd też uwagę tu skupiono przede wszystkim na definicjach tych wyrazów. Warto podkreślić, że w grupie haseł anglojęzycznych istnieje kilka wersji haseł polskojęzycznych *kosmopolityczny*, *kosmopolita* oraz *kosmopolityzm*. Tak np. *kosmopolityzm* w języku angielskim ma 2 formy: *cosmopolitanism*, który najczęściej odznacza się nacechowaniem neutralnym, bądź też pozytywnym oraz *cosmopolitism* – o nacechowaniu raczej negatywnym (o wiele rzadziej wspominany w słownikach).

Liczba słowników uwzględnionych w analizie dla języka polskiego wyniosła 19 pozycji (w jednym źródle czasem znajdujemy kilka definicji tego samego wyrazu); dla słowników anglojęzycznych oraz rosyjskojęzycznych – 18; łotewskojęzycznych – 10. Nierówność liczby analizowanych definicji nie stała się przeszkodą w analizie, gdyż za istotny czynnik porównawczy uznano hierarchię wartości w ramach każdej grupy.

	polski (19 źródeł)	angielski (18 źródeł)	rosyjski (18 źródeł)	łotewski (10 źródeł)
NAZWY HASEŁ ORAZ LICZBA DEFINICJI	<i>kosmopolita</i> (19)	<i>cosmopolite</i> (4)	<i>космополит</i> (14)	<i>kosmopolīts</i> (9)
		<i>cosmopolitan</i> (11)		
	<i>kosmopolitka</i> (2)		<i>космополитка</i> (3)	
			<i>космополиты</i> (3)	<i>kosmopolīti</i> (1)
	<i>kosmopolityzm</i> (20)	<i>cosmopolitanism</i> (7)	<i>космополитизм</i> (18)	<i>kosmopolītisms</i> (9)
		<i>cosmopolitism</i> (6)		
	<i>kosmopolityczny</i> (9)	<i>cosmopolite</i> (4)	<i>космополитический</i> (4)	<i>kosmopolītisks</i> (3)
		<i>cosmopolitan</i> (16)	<i>космополитичный</i> (1)	
		<i>cosmopolitical</i> (7)		
	<i>kosmopolityzacja</i> (5)			
	<i>kosmopolityzować</i> (2)			
	<i>kosmopolityzować się</i> (1)			
		<i>cosmopolis</i> (6)		

Jak wynika z uzyskanych danych, w słownikach tradycyjnych bądź opublikowanych w Internecie niezależnie od języka są przypadki kopiowania definicji w całości i przedstawienia ich w kolejnych wydawnictwach leksykograficznych, przy czym liczba oryginalnych definicji w źródłach elektronicznych jest mniejsza od słowników drukowanych. Ułatwiło to przeprowadzenie analizy zgromadzonych zbiorów definicji, w ramach której stopniowo dokonano 1) ich podziału na postulaty (czyli poszczególne części semantyczne), następnie 2) zgrupowano postulaty poszczególnych grup językowych na zasadzie semantycznego podobieństwa, w wyniku czego uzyskano postulaty o nazwach ogólnych. Wreszcie 3) z postulatów ogólnych, odzwierciedlających elementy definicji wszystkich rozpatrywanych wyrazów, stworzono **postulaty uniwersalne** (czyli swego rodzaju inwarianty semantyczne), odpowiadające semantycznie wszystkim wspomnianym wyrazom hasłowym w trzech językach. W celu ułatwienia analizy porównawczej uzyskanych wartości postulatów uniwersalnym nadano formę symboliczną (litery alfabetu łacińskiego)². Tak więc w niniejszym artykule są przedstawione wyłącznie najbardziej interesujące wnioski oparte na analizie porównawczej postulatów uniwersalnych, utworzonych na podstawie definicji leksykograficznych haseł: *kosmopolityzm*, *kosmopolita*, *kosmopolityczny* ze słowników polsko-, rosyjsko-, łotewsko oraz anglojęzycznych³.

2.1 Postulaty wspomniane w niektórych grupach językowych

Wyłącznie w grupie **polskojęzycznych** definicji znalazły się postulaty K oraz L (spośród postulatów od A do V), zabrakło ich w pozostałych grupach – rosyjsko-, anglo- oraz łotewskojęzycznej:

K	UZNAWANIE, ŻE ZASADY ORGANIZACJI PAŃSTW SĄ PRZESTARZAŁE	2
L	POSTAWA I IDEOLOGIA ZAPOCZĄTKOWANA PRZEZ CYNIKÓW	2

Jak można sądzić, postulat K mógł ukształtować się w języku oraz stać się częścią współczesnych definicji polskojęzycznych w wyniku funkcjonalności „starych, ideologicznie nacechowanych” form (ukazał się tylko w 2 słownikach). W krajach będących pod wpływem ideologii komunistycznej obawiano się bowiem, że pewnego dnia rozwój burżuazyjnego KOSMOPOLITYZMU może doprowadzić do zespolenia krajów i narodów, powstania wszechświatowego rządu – wspomina się o tym w wielu encyklopediach z lat 50-80., np. w „Философской энциклопедии” (Константинов: 1964). I chociaż podobny postulat nie występuje w słownikach rosyjskich i łotewskich, sama idea nie jest obca użytkownikom tych języków.

Z kolei, postulat L należy rozpatrywać jako charakterystyczny raczej definicjom encyklopedycznym, stąd też nie ukazuje się on w innych źródłach, a w obecnych danych spotykamy go zaledwie w 2 słownikach.

Analizując definicje polskojęzyczne, na szczególną uwagę zasługuje to, że przede wszystkim w tej grupie odnajdujemy treści podobne do znajdujących się w definicjach anglojęzycznych, o których mowa w dalszej części artykułu. Widzimy to np. w jednostkach: „PODRÓŻOWANIE/ WĘDROWANIE PO ŚWIECIE”, „PONADPRZECIĘTNA INTELIGENCJA”, „WSPÓLNOTA/ ZWIĄZEK Z CAŁYM ŚWIATEM” (czyli postulaty F, I oraz V). Tych postulatów brak wśród rosyjskojęzycznych oraz łotewskojęzycznych definicji.

V	WSPÓLNOTA/ ZWIĄZEK Z CAŁYM ŚWIATEM	5 (ANG.); 5 (POLSK.)
F	PODRÓŻOWANIE/ WĘDROWANIE PO ŚWIECIE	10 (ANG.); 4 (POLSK.)
I	PONADPRZECIĘTNA INTELIGENCJA	14 (ANG.); 1 (POLSK.)

² Jak wspomniano wcześniej, wymienione zabiegi wydały się możliwe ze względu na komplementarność semantyczną haseł słownikowych w poszczególnych grupach językowych, jak również dlatego, że często pewne cechy definicyjne bądź też definicje w całości występują w wielu słownikach, w niektórych zaś – w postaci semantycznie podobnej, a wręcz identycznej.

³ Ze względów na ograniczoną objętość artykułu opuszczono tu większość informacji dotyczących źródeł poszczególnych definicji.

Warto podkreślić, że leksykografowie polscy wpisując do swoich słowników nowe treści (te, które są podobne do treści ukazujących się w słownikach anglojęzycznych) posługują się kwalifikatorami *pot.* lub *przen.* Na przykład postulat I w wersji polskojęzycznej odnaleziono jedynie w słowniku (PSWP Zgólkowa 1998), w tym opracowaniu został on wyrażony w następującej treści: „*przenośnie* „człowiek, który [...] posiada szeroką wiedzę wykraczającą poza ramy określone przez grupę społeczną, do której należy”. Z kolei postulat F w słownikach polskojęzycznych 1 raz ukazał się z kwalifikatorem *przenośny* oraz 3 razy z kwalifikatorem *potoczny*. Fakt, że podobne treści nie są spotykane w słownikach rosyjsko- oraz łotewskojęzycznych może świadczyć m.in. o tym, że w tych krajach wydanie kolejnych słowników nie poprzedzają (lub też poprzedzają w mniejszym stopniu) okresowe badania ukazujące rozumienie danego wyrazu przez rodzimych użytkowników języka.

W ramach definicji rosyjskojęzycznych w odróżnieniu od definicji w innych językach podkreśla się: „*IDEĘ JEDNOŚCI RODU LUDZKIEGO*” oraz „*WSPÓŁPRACĘ I ZBLIŻENIE NARODÓW I PAŃSTW*”:

[...]w imię jedności rodu ludzkiego (2 razy)/ idea „jedności rodu ludzkiego”/ [...] w imię idei jedynego (wspólnego) rodu ludzkiego	IDEA JEDNOŚCI RODU LUDZKIEGO	4	- СИСАпанова 1999 - ССПиТБунимович 2002 - СИСГурьева 2002 - http://slovari.donpac.ru <i>НСИС, Захаренко</i>
występuje <i>jako różnego rodzaju orientacje społeczno-polityczne</i> – od współpracy i zbliżenia narodów i państw/ od współpracy i zbliżenia się narodów i państw (zatarcia się granic między nimi jak, np. w UE)/ od współoddziaływania oraz zbliżenia się narodów oraz państw/ od wzajemnego oddziaływania oraz zbliżenia narodów i państw (<i>wyróżnione jednostki odnoszą się do innej grupy postulatów</i>)	WSPÓŁPRACA I ZBLIŻENIE NARODÓW I PAŃSTW	4	- СИСВасюкова 1998 - НСИСиВХашкевич 2002 - http://slovari.donpac.ru <i>НСИС, Захаренко</i> - http://jur.vslavar.org.ru <i>ССНС 2001</i>

Widzimy jednak, że te pozytywnie nacechowane postulaty pochodzą ze słowników nowszych (które ukazały się dopiero po 1998-99 roku), wcześniej – za czasów cenzury – nie występowały w danej grupie. W epoce poprzedniej wartości te mogłyby znaleźć się raczej tylko w definicjach *internacjonalizmu*. Mogły więc one pojawić się tu zarówno w wyniku interferencji pojęć KOSMOPOLITYZM oraz radzieckiego INTERNACJONALIZM – terminów ukształtowanych w okresie istnienia ZSRR, jak również dzięki otwarciu się aktualnego dyskursu społecznego na wartości zachodnie. W tym przypadku identyfikowalne są one z odwołaniem się do cech KOSMOPOLITYZMU wykreowanych jeszcze w świecie starożytnym.

Podobne treści można znaleźć w słownikach nie tylko danej grupy, nawiązanie do wspomnianych w danych postulatów idei znajdujemy bowiem np. w jednostkach typu: „*WSPÓLNOTA/ ZWIĄZEK Z CAŁYM ŚWIATEM*” (5 ang.; 4 pol.) jako wspólnota – metonimicznie/ z ludźmi w całym świecie; „*Wspólnota ze wszystkimi narodami i krajami świata*” (1 pol.); „*człowiek [...] poczuwający się do solidarności ze wszystkimi ludźmi*” (1 pol.).

Z kolei jednym z najbardziej istotnych postulatów w słownikach rosyjskojęzycznych (oraz czasem wspominanym w polskich i łotewskich definicjach) jest wciąż: „*BRAK/ PRZECIWIENSTWO PATRIOTYZMU*” (G). Podobne treści przypisywano KOSMOPOLITYZMOWI już w epoce nacjonalizmów, natomiast niekwestionowaną formę uzyskały one dopiero w ramach nowomowy, bowiem jak pamiętamy, system komunistyczny działał i ukazywał swą siłę głównie poprzez język rosyjski, a patriotyzm prorosyjski w obszarze wpływów radzieckich był ukryty pod maską *internacjonalizmu*, w odróżnieniu od *kosmopolityzmu* nie kłócącego się z *patriotyzmem*. Istotne jest, że dany postulat spotykany jest w słownikach zarówno z lat 1964, 80., jak i dwukrotnie w słownikach bardziej współczesnych, np. z 2002 roku.

negacja patriotyzmu/ rezygnacja z [...] patriotyzmu (2 razy)/ neguje prawo narodów do [...] patriotyzmu/ rezygnacja z [...] patriotyzmu/ Zwolenników K. nierzadko obwinia się w braku patriotyzmu	BRAK/ NEGACJA/ REZYGNACJA Z PATRIOTYZMU	5	- СИС1964 - СРЯЕвгеньева 1981 - СРЯОжегов 1987 - СТСРЯКузнецов 2002 - СИСГурьева 2002
---	---	---	---

Głównie w łotewskojęzycznej grupie został w czterech słownikach wymieniony postulat o wymowie negatywnej: „CZŁOWIEK, KTÓRY JEST OBCY DLA SWOJEGO KRAJU, JEST OBCY DLA SWOJEGO NARODU” (dwukrotnie w słownikach z 2005 roku!). Do podobnej treści nawiązuje się również w jednym słowniku rosyjskojęzycznym, w którym znajdujemy sformułowanie - „OBCY DLA SWOJEGO KRAJU”. Tę jednostkę możemy rozpatrywać jako pozostałość po okresie dyktatury, która wciąż pojawia się w najnowszych słownikach przypuszczalnie z braku aktualnych badań, lub też z uwagi na przybraną świadomie strategię normatywności opartej na zasadach stosowanych w przeszłości w ramach nowomowy.

człowiek, który jest obcy dla swojego kraju jest obcy dla swojego narodu	4	-SVPetrovs1978 -SVBaldunčiks1999 -SVBaldunčiks&Pokrotniece2005 -ISVAndersone&alii2005
--	---	--

Gdy mowa o słownikach łotewskich, warto zaznaczyć, że szczególną ich cechą jest częste przepisywanie wcześniej opracowanych definicji (w tym w okresie dyktatury z wydawnictw rosyjskojęzycznych) do nowych słowników. Po dziś dzień podkreśla się w nich dość często spotykany też w wydaniach rosyjskojęzycznych (wersję łotewską definicji ze słownika СИСПетров, 1964, po raz pierwszy spotykamy w 1978 roku) postulat „NIEUZNAWANIE/ NEGACJA SAMODZIELNEJ EGZYSTENCJI PAŃSTWA I PAŃSTWOWEJ NIEZALEŻNOŚCI/ SUWERENNOŚCI” (N). Zważając na to, że podobne sformułowania ukazują się w słownikach łotewskich dość regularnie, przynajmniej od 1978 aż do 2005 roku, można znów wnioskować, że wynikać mogą one np. z pewnej wyrachowanej strategii normatywizacji, z dodatkowych badań, opartych np. na komentarzach respondentów, lub też z braku takich badań, a więc jedynie poprzez przepisywanie słowników wydanych wcześniej.

SŁOWNIKI ROSYJSKOJĘZyczne		
nieuznanie praw narodu do samodzielnej egzystencji państwa oraz państwowej niezależności/ negująca państwową oraz narodowościową niezależność (2 razy)/ neguje prawo narodów do samodzielnej istnienia i państwowej niezależności/ wyrzeczenie się suwerenności narodowej/ wyrzeczenie się, rezygnacja z suwerenności narodowej/ negujący [...] ideę narodowej niezależności	NIEUZNAWANIE/ NEGACJA SAMODZIELNEJ EGZYSTENCJI PAŃSTWA I PAŃSTWOWEJ NIEZALEŻNOŚCI/ SUWERENNOŚCI	7 - СИСПетров 1964 - СРЯЕвгеньева 1981 - СРЯОжегов 1987 - СИСАрапова 1999 - ССПиТБунимович 2002 - СТСРЯКузнецов 2002 - СРЯОжегов 2003

SŁOWNIKI ŁOTEWSKOJĘZyczne		
nieuznanie praw narodu do samodzielnej egzystencji państwa oraz państwowej niezależności/ taki, który głosi rezygnację z narodowej suwerenności/ ideologia, która neguje narodową samodzielność i suwerenność (4 razy)/ Ideologia burżuazyjna, która neguje samodzielność narodową oraz suwerenność,	NIEUZNAWANIE / NEGACJA PRAW NARODU DO SAMODZIELNEJ EGZYSTENCJI I SUWERENNOŚCI	7 -SVPetrovs1978 -LLVVBāliņa1980 -LVVGuljevskā1987 (1998) -LVVBērziņa-Baltiņa&Bičols (1995) 1993 -BLJuTSVVjatore&Vjatore2004 -SVBaldunčiks&Pokrotniece 2005 -ISVAndersone&alii2005

Poniższe postulaty ukazały się wyłącznie w słownikach anglojęzycznych, w słownikach polskich, łotewskich oraz rosyjskich nie znajdujemy tego typu treści.

POSTULATY		
Q	NIE LOKALNE/ NARODOWE/ PROWINCJONALNE, O SZEROKIEJ PERSPEKTYWIE/ ZASIĘGU/ MOŻLIWOŚCIACH/ POSTAWIE/ W ZACHOWANIACH	9
	WSPÓLNY WSZĘDZIE; SZEROKO ROZPOWSZECHNIONY; ROZPOWSZECHNIONY W KAŻDEJ CZĘŚCI ŚWIATA	9
R	JAK W DOMU W KAŻDEJ CZĘŚCI ŚWIATA/ TRAKTOWANIE ŚWIATA JAK DOMU	22
T	BEZ STAŁEGO MIEJSCA ZAMIESZKANIA/ REZYDENCJI	10
U	WOLNY OD NARODOWYCH OGRANICZEŃ/ ZWYCZAJÓW/ UPRZEDZEŃ/ OGRANICZEŃ	19
S	MIEJSCE [...]ZŁOŻONE Z LUDZI Z RÓŻNYCH STRON ŚWIATA/ ZŁOŻONY Z LUDZI/ ELEMENTÓW Z CAŁEGO ŚWIATA	11

Należy podkreślić, że wiele postulatów, które znalazły się tylko w ramach definicji z danej grupy językowej, zostało wspomnianych w wielu anglojęzycznych jednostkach leksykograficznych. Niektóre z tych treści są wręcz najbardziej preferowane przez leksykografów angielskich w definiowaniu haseł należących do leksemu *kosmopolityzm*, a zatem też są warte szczególnej uwagi badaczy. Tak jest w przypadku postulatów: „JAK W DOMU W KAŻDEJ CZĘŚCI ŚWIATA”, „WOLNY OD NARODOWYCH OGRANICZEŃ/ ZWYCZAJÓW/ UPRZEDZEŃ”, „MIEJSCE ZŁOŻONE Z LUDZI Z RÓŻNYCH STRON ŚWIATA”, oraz „BEZ STAŁEGO MIEJSCA ZAMIESZKANIA”. Treści te mogły zostać wprowadzone do słowników anglojęzycznych w wyniku badań pragmatycznych, których wciąż brakuje wielu opracowaniom postkomunistycznym. Co do postulatu S - zarówno wyraz *kosmopolis* jak też znaczenie z nim związane nie ukazują się w słownikach postkomunistycznych.

Wśród definicji anglojęzycznych nie znajdujemy postulatu spotykanego we wszystkich pozostałych grupach: „LEKCEWAŻENIE NARODOWYCH LUB LOKALNYCH WŁAŚCIWOŚCI” (B).

Na podstawie uzyskanych dotąd wyników wysunięto wniosek, że to właśnie słowniki anglojęzyczne najczęściej przedstawiają *kosmopolityzm* w pozytywnym świetle (ze wspomnianych jednostek tylko ostatnia może być odbierana jako niosąca treści o ocenie nie koniecznej pożądaney: BEZ STAŁEGO MIEJSCA ZAMIESZKANIA/ REZYDENCJI).

Postulaty, które zostały użyte tylko w danych grupach językowych i stanowiące punkty sprzeczne należy rozpatrywać jako bardzo istotne w studiach porównawczych, mających na celu usprawnienie komunikacji międzykulturowej. Natomiast szczególnej uwagi ze strony naukowców, jak również wszystkich pozostałych użytkowników poszczególnych języków warte są te wyrażenia, które zastosowano w wielu słownikach jednej grupy, a zostały one pominięte przez słowniki z innej/ innych grup językowych. Takim też postulatami przyjrzymy się w kolejnym podrozdziale pracy.

2.2 Postulaty najczęściej wymieniane w badanych grupach

W poniższej tabeli przedstawione więc są najbardziej istotne postulaty, które znalazły się w ramach wszystkich grup definicji leksykograficznych:

	POSTULATY	POLSK.	ANGL.	ROSYJSK.	ŁOTEWSK.
A	wyraz o tej samej etymologii w definiens	√	√	√	√
B	LEKCEWAŻENIE NARODOWYCH LUB LOKALNYCH WŁAŚCIWOŚCI	√		√	√
C	ZNACZENIE <i>BIOL.</i> , <i>ZOOL.</i> ⁴	√	√		√
G	BRAK/ PRZECIWIENSTWO PATRIOTYZMU			√	
F	PODRÓŻOWANIE/ WĘDROWANIE PO ŚWIECIE		√		
I	PONADPRZECIĘTNA INTELIGENCJA		√		
M	OJCZYZNĄ CZŁOWIEKA JEST CAŁY ŚWIAT/ OBYWATELSTWO ŚWIATA	√		√	
N	NIEUZNAWANIE/ NEGACJA SAMODZIELNEJ EGZYSTENCJI PAŃSTWA I PAŃSTWOWEJ NIEZALEŻNOŚCI/ SUWERENNOŚCI				√
S	MIEJSCE [...] ZŁOŻONE Z LUDZI Z RÓŻNYCH STRON ŚWIATA/ ZŁOŻONY Z LUDZI/ ELEMENTÓW Z CAŁEGO ŚWIATA		√		
T	NIE POSIADAJĄCY STAŁEGO MIEJSCA ZAMIESZKANIA/ REZYDENCJI		√		
U	WOLNY OD NARODOWYCH OGRANICZEŃ/ ZWYCZAJÓW/ UPRZEDZEŃ/ OGRANICZEŃ		√		

Na podstawie danych zawartych w tej tabeli widzimy, iż w definicjach badanych haseł z każdej grupy językowej (polskiej, angielskiej, rosyjskiej, łotewskiej) często ukazuje się wyraz o tej samej

⁴ Jak wspomniano wyżej, brak znaczenia biologicznego C w definicjach rosyjskojęzycznych tłumaczy fakt, iż często ukazuje się ono w definicji hasła *kosmopolity* (*kosmopolici*), tzn. l.mn. rzeczownika *kosmopolit* (*kosmopolita*), którego nie brano tu pod uwagę.

etymologii, co definiowany. Sytuacja taka jest dopuszczalna, gdyż często w słownikach występują definicje kilku wyrazów o tej samej etymologii, przy czym tylko jedna z nich jest uznawana za jednostkę podstawową, pozostałe zaś w pewnych aspektach bądź w całości są odnoszone do niej.

Obecność postulatu B w definicjach postkomunistycznych oraz jego brak w definicjach anglojęzycznych należy rozpatrywać jako ilustrację znacznej odmienności, jaka występuje w słownikach wydanych w jeszcze nie tak dawno dość obcych sobie przestrzeniach ideologicznych. Tego rodzaju odmienności stanowią punkty sprzeczne w komunikacji międzykulturowej i dlatego powinny one zostać szczegółowo zbadane przez leksykografów przy tworzeniu kolejnego słownika⁵. Postulat B w wydaniach postkomunistycznych może być w pewnym stopniu rozpatrywany jako ślad wpływów ideologicznych na rozwój i kształtowanie języka.

	POSTULAT	POLSK.	ANGL.	ROSYJSK.	ŁOTEWSK.
B	LEKCEWAŻENIE NARODOWYCH LUB LOKALNYCH WŁAŚCIWOŚCI	√		√	√

Postulat G, lansowany przez kampanię Stalina i będący narzędziem nowomowy, czyli „новояза” z kolei najczęściej wymieniany jest właśnie w słownikach rosyjskojęzycznych.

	POSTULAT	POLSK.	ANGL.	ROSYJSK.	ŁOTEWSK.
G	BRAK/ PRZECIWIENSTWO PATRIOTYZMU			√	

negacja patriotyzmu/ rezygnacja z [...] patriotyzmu (2 razy)/ neguje prawo narodów do [...] patriotyzmu/ rezygnacja z [...] patriotyzmu/ Zwolenników K. nierzadko obwinia się w braku patriotyzmu	BRAK/ NEGACJA/ REZYGNACJA Z PATRIOTYZMU	5	- СИС1964 - СРЯЕвгеньева 1981 - СРЯОжегов 1987 - СТСРЯКузнецов 2002 -СИСТурьева 2002
--	--	---	--

Nie pojmowane ideologicznie, lecz opisowo, a przy tym raczej pozytywnie nacechowane postulaty F, I oraz U szczególnie są wyróżniane przez słowniki anglojęzyczne. Możemy się domyślać, że tego rodzaju definicje powstają w językach nie „zakazanych” prokomunistyczną cenzurą, a także dzięki wnikliwym badaniom pragmalingwistycznym, które są prowadzone przez wiele zespołów leksykograficznych przed tworzeniem kolejnych anglojęzycznych słowników.

	POSTULATY	POLSK.	ANGL.	ROSYJSK.	ŁOTEWSK.
F	PODRÓŻOWANIE/ WĘDROWANIE PO ŚWIECIE		√		
I	PONADPRZECIĘTNA INTELIGENCJA		√		
U	WOLNY OD NARODOWYCH OGRANICZEŃ/ ZWYCZAJÓW/ UPRZEDZEŃ		√		

Postulat M w języku angielskim natomiast nie ukazuje się tak często jak w grupie polsko- i rosyjskojęzycznej, gdyż, jak można zakładać, jest wspomniany w informacji etymologicznej, którą pominęliśmy w naszym badaniu.

	POSTULAT	POLSK.	ANGL.	ROSYJSK.	ŁOTEWSK.
M	OJCZYZNĄ CZŁOWIEKA JEST CAŁY ŚWIAT/ OBYWATELSTWO ŚWIATA	√		√	

⁵ Gdy podróżowanie po Europie nie stanowi trudu, a obywatele krajów wschodnich uczą się i używają innych języków, np. angielskiego, należy spodziewać się, że pewne znaczenia ulegają zmianom.

Postulat N z kolei jest szczególnie podkreślany przez opracowania łotewskojęzyczne na skutek, jak można zakładać, szczególnie mocnych wpływów ideologii komunistycznej⁶, a później – już po odzyskaniu niepodległości – w wyniku obawy przed jej utratą. W takiej postaci, jak pojęcie to zostało wykreowane przez władzę radziecką stanowić ono mogło – jako narzędzie językowe – realne zagrożenie dla interesów narodowych państwa, które dopiero co odzyskało niepodległość. Wydaje się, że w niektórych przypadkach mamy tu do czynienia ze swojego rodzaju demonizacją KOSMOPOLITYZMU w leksykograficznych wydaniach łotewskojęzycznych celem której jest ochrona tradycji, tożsamości, niepodległości kraju oraz narodu.

	POSTULAT	POLSK.	ANGL.	ROSYJSK.	ŁOTEWSK.
N	NIEUZNANOWANIE/ NEGACJA SAMODZIELNEJ EGZYSTENCJI PAŃSTWA I PAŃSTWOWEJ NIEZALEŻNOŚCI/ SUWERENNOŚCI				✓

nieuznanowanie praw narodu do samodzielnej egzystencji państwa oraz państwowej niezależności/ <i>Ideologia burżuazyjna, która neguje samodzielność narodową oraz suwerenność/ taki, który głosi rezygnację z narodowej suwerenności/ ideologia, która neguje narodową samodzielność i suwerenność (4 razy)</i>	NIEUZNANOWANIE / NEGACJA PRAW NARODU DO SAMODZIELNEJ EGZYSTENCJI I SUWERENNOŚCI	7	-SVPetrovs1978 -LLVV Bāliņa1980 -LVVGulevska1987 (1998) -LVVBērziņa-Baltiņa&Bičols (1995) 1993 -BLJuTSVVjātere&Vjātere2004 -SVBaldunčiks&Pokrotniece2005 -ISV Andersone&alīi2005
--	---	---	--

Uzyskane oraz omówione powyżej wyniki stanowią bardzo cenny zbiór informacji, gdyż wskazują, z jakimi postulatami najczęściej bądź też najrzadziej ma do czynienia współczesny użytkownik słowników jednojęzycznych w swoich konkretnych krajach, a więc na podstawie jakich znaczeń może kształtować on własny obraz KOSMOPOLITYZMU. Obraz ten skonstruowany na podstawie słowników leksykograficznych wydanych w krajach postkomunistycznych wciąż może być dość ponury, gdyż elementy wartościujące o charakterze negatywnym zawarte są w wielu definicjach; możemy je odnaleźć zarówno w ramach *hiperonimów*, jak też *twierdzeń rzeczowych*, reprezentujących informacje wymagające uzasadnienia.

3 Badania ankietowe: założenia metodologiczne

Badania ankietowe przeprowadzone zostały w roku 2004 w grupach studentów dziennych, studiów humanistycznych: 52 osoby z Rygi, 40 Archangielska oraz 47 Poznania, łącznie 139 osób⁷.

W ankietach składających się z 14 pytań, respondentów proszono o wyrażenie opinii na temat pojmowania KOSMOPOLITYZMU. W tym celu przedstawiono odpowiednie jednostki (postulaty) do wyboru i oceny (0-5), większość z postulatów zaczerpnięto z definicji leksykograficznych rozpatrywanych wyżej, jak też z badań opartych na definicjach *kosmopolityzmu* stworzonych na potrzeby analizy przez łącznie 100 studentów kierunków humanistycznych w Polsce i na Łotwie w 2002 roku. Część pytań, mających na celu konkretyzację szeroko pojmowanego kontekstu, dotyczyła też ambicji intelektualno-poznawczych respondentów, nawiązywała do określenia cech ich tożsamości narodowej oraz preferowanych źródeł pozyskiwania wiedzy.

Przeprowadzenie badań w kilku grupach w przyjętej formie wydało się konieczne z uwagi na świadomość, iż możliwości pozyskiwania przez jednostkę/grupę społeczną informacji o świecie, znajomość języków, rozwój ambicji opartych na preferencjach oraz możliwościach, uznawane wartości, stopień zainteresowania szeroko pojętą kulturą innych krajów oraz zdolność tolerancji

⁶ Jeszcze Lenin jako twórca ideologii komunistycznej mówił o istotności prawa narodu do samodzielnej egzystencji i suwerenności. W tej koncepcji rozwijanej przez jego kontynuatorów, w tym Stalina, KOSMOPOLITYZM w przeciwieństwie do INTERNACJONALIZMU właśnie wykluczał prawo narodów do samodzielnej egzystencji, zatem też był traktowany w krajach radzieckich szczególnie negatywnie.

⁷ Wybór respondentów określono następująco: miała to być grupa zwarta, aktywna intelektualnie, w założeniu korzystająca z wiedzy zawartej w słownikach, będąca też odbiorcą/ protagonistą dzisiejszych komunikatów publicystycznych oraz reprezentująca pokolenie, które podjęło studia wyższe w okresie wolności słowa.

wyznaczają pewną ramę intelektualną, w której jest kształtowane rozpatrywane pojęcie. Jak to ujął Ch.S. Peirce (1997): „Nie ma żadnej królewskiej drogi do logiki i naprawdę wartościowych pojęć trzeba się dopracowywać ogromnym wysiłkiem umysłu”, a środki wspomagające ten wysiłek są tu niezwykle istotne, gdyż monolingwizm jednostki oznacza monokulturowość oraz jednostronność, a także słabo rozwiniętą zdolność do spostrzegania faktów z punktu widzenia drugiej osoby bądź grupy.

Celem analizy zgromadzonego materiału ankietowego było wyróżnienie oraz sporządzenie hierarchii takich atrybutów KOSMOPOLITYZMU, które są istotne dla określonych środowisk respondentów na tle wiedzy zawartej w słownikach (czyli zestawienie uzyskanych wyników z leksykograficznymi). Analizę porównawczą wyników przeprowadzono za pomocą metody ilościowej, umożliwiła ona sporządzenie hierarchii wartości przypisywanych analizowanemu pojęciu przez daną grupę oraz zestawienie tych wartości z postulatami słownikowymi.

Warto zaznaczyć, że z ankiet w swoim czasie korzystało wiele innych naukowców, których doświadczenia wydały się autorce szczególnie istotne w opracowaniu zastosowanej koncepcji. M.in. należy tu jeszcze raz wymienić dokonania E. Rosch, która jako pierwsza wskazała na hierarchiczność kategorii i stopniowalność elementów w jej obrębie⁸. Szczególnie interesujące badania oparte na ankietach, które wywarły wpływ na koncepcję przyjętej tu analizy przedstawiła m.in. N. Mikołajczak-Matyja⁹ (1998: 81). Porównywała ona definicje leksykograficzne (ze słowników języka polskiego) z definicjami skonstruowanymi przez przeciętnych użytkowników języka polskiego. Skupiła się jednak przede wszystkim na formie, czyli różnorodności rodzajowej definicji (przeprowadzając ich klasyfikację) wybranych haseł, a nie na ich treści. Wiele cennych uwag odnośnie odmienności definicji profesjonalnych, tworzonych przez leksykografów a definicjami przeciętnych użytkowników języka poczynili również J. Bartmiński, R. Grzegorzczak, R. Tokarski, J. Aprejsan, A. Luchowska, M. Bańko. Wszyscy oni w swych rozważaniach podkreślali następującą prawidłowość: zwykły użytkownik, formułując swoje zdanie o znaczeniu słowa, zazwyczaj nie zdaje sobie sprawy z częstości występujących w języku znaczeń właściwych danemu wyrazowi, gdy mowa szczególnie o jednostkach wieloznacznych, polisemicznych, niedookreślonych bądź chwiejnych. Jak ujęła to N. Mikołajczak-Matyja (1998: 12) za R. Tokarskim: „obraz potoczny często jest obrazem uproszczonym (dokonuje się w nim wybór, wysunięcie na plan pierwszy takich cech obiektów, które w potocznym odczuciu są cechami dystynktywnymi), ale niekiedy jest właśnie bogatszy od obrazu naukowego”.

3.1 Badania ankietowe: wyniki

Z uzyskanych danych wynika, że studenci z trzech krajów wykazują preferencje do pozyskiwania wiedzy z różnych źródeł (np. przedstawiciele grupy rosyjskiej najrzadziej korzystają z Internetu, gdy dla Polaków jest to najbardziej dostępny oraz najbardziej preferowany środek pozyskiwania informacji), inaczej kształtują i oceniają swoje kontakty z obcokrajowcami, mają też nieco inne ambicje oraz możliwości, na których opierają swoją przyszłość. Tym co łączy ankietowanych z różnych grup jest to, że wielu z nich zamierza udać się na studia bądź do pracy za granicę, gdyż uznają, że warunki rozwoju i awansu za granicą są lepsze, niż w ich kraju.

Odpowiadając na jedno z pytań: „Z którymi postulatami oraz w jakim stopniu kojarzy się Tobie KOSMOPOLITYZM?” studenci ze wszystkich grup wyróżnili z zaproponowanych postulatów cechy raczej o ładunku pozytywnym, takie jak: otwartość na inne kultury; znajomość języków; umiejętność dostosowywania się do nowych warunków; jedność ludzi z całego świata, oraz równość wszystkich ludzi, podczas gdy w opracowaniach leksykograficznych (szczególnie postkomunistycznych) często spotykane są postulaty o charakterze negatywnym takie, jak: ignorowanie tradycji swojego narodu; brak uczuć patriotycznych; brak poczucia odpowiedzialności

⁸ Teoria prototypów, leżąca u podstaw wszystkich teorii kognitywnych, została zaproponowana i była rozwijana przez E. Rosch w ramach koncepcji kategoryzacji. W naukowej literaturze polskojęzycznej problem prototypowych znaczeń słów oraz prototypowych desygnatów naświetla m.in.: E. Tabakowska (2001: 51), R. Kalisz (2001: 49) i in.

⁹ Zarówno N. Mikołajczak-Matyja, jak i J. Sambor i T. Zagrodzka oraz G. Habrajska swoje badania prowadzone na podstawie metody ankietowej określiły jako badania psycholingwistyczne (HABRAJSKA, 2000: 78).

za ojczyznę. Warto podkreślić, że odpowiedzi Rosjan w tym badaniu w odróżnieniu od Polaków oraz mieszkańców Łotwy nie zawierają skojarzeń KOSMOPOLITYZMU z tolerancją oraz znajomością języków obcych, natomiast podkreślają pozycję pomijaną przez przedstawicieli innych grup, wynikającą z posiadania pieniędzy.

Na podstawie zestawienia ocen studentów (w ramach jednego z eksperymentów) z danymi uzyskanymi w drodze analizy leksykograficznej stwierdzono, że najczęściej kategorii o nacechowaniu pozytywnym, które zostały zaznaczone jako istotne w definicjach studenckich, znalazło się w słownikach anglojęzycznych. Tak jest np. w przypadku postulatów: otwartość na inne kultury, inteligencja, uwolnienie się od przesądów. Z kolei takie postulaty o nacechowaniu negatywnym jak np. brak tożsamości narodowej, ignorowanie tradycji swojego narodu znajdujące się przede wszystkim w słownikach postkomunistycznych, respondenci uznali za mało istotne.

Z powyższych danych wynika, że wspomniane sensy o nacechowaniu pozytywnym respondenci z krajów wschodnich mogli zaczerpnąć m.in. ze źródeł anglojęzycznych (w tym, oczywiście, nie tylko słowników). Z kolei słowniki leksykograficzne wydane w krajach postkomunistycznych nie zawsze odnotowują zmiany zachodzące w semantycznej strukturze definiowanych wyrazów na bieżąco.

Jedno z kolejnych zadań zaproponowanych respondentom polegało na dokonaniu oceny przedstawionych postulatów (w skali od 0 do 5) pod kątem ich przydatności do definiowania hasła **kosmopolita**. W treści tego zadania wykorzystane zostały postulaty z różnych opracowań leksykograficznych polskich, przy czym 9 z 10 postulatów czasem w formie nieco odmiennej znalazły się w słowniku PSWP Zgólkowej (1998), często występowały one z kwalifikatorami: *przenośny* bądź *potoczny*.

Dokonując oceny uzyskanych danych stwierdzono, że respondenci z Polski szczególnie wyróżnili trzy następujące postulaty: „deklaruje swoją wspólnotę z kulturą całego świata”, „posiada szeroką wiedzę, wykraczającą poza ramy określone przez grupę narodową, do której należy”, „interesuje się problemami nękającymi cały świat”, (w słowniku PSWP Zgólkowej 1998 wystąpiły one wraz ze wspomnianymi kwalifikatorami¹⁰), oraz najwyżej ocenili postulat (5) „uważa cały świat za swoją ojczyznę, poczuwa się do solidarności ze wszystkimi ludźmi”. Również z tego badania wynikało, że zdaniem respondentów hasło *kosmopolita* należy definiować raczej jako jednostkę o nacechowaniu pozytywnym, gdyż cechy negatywne przypisywane danemu wyrazowi według studentów nie są zbyt istotne.

Tak więc, określając **kosmopolitę**, respondenci z trzech grup zgadzają się co do istotności postulatów następujących:

- DEKLARUJE SWOJĄ WSPÓLNOTĘ Z KULTURĄ Z CAŁEGO ŚWIATA
- INTERESUJE SIĘ PROBLEMAMI NĘKAJĄCYMI CAŁY ŚWIAT

Polacy oraz mieszkańcy Łotwy popierają postulaty:

- POSIADA SZEROKĄ WIEDZĘ, WYKRACZAJĄCĄ POZA RAMY OKREŚLONE PRZEZ GRUPĘ NARODOWĄ, DO KTÓREJ NALEŻY
- PODRÓŻUJE PO CAŁYM ŚWIECIE

Mieszkańcy Łotwy oraz Rosjanie zgadzają się co do postulatów:

- NIE ODCZUWA SILNYCH WIĘZI Z PAŃSTWEM, Z KTÓREGO POCHODZI LUB KTÓREGO JEST OBYWATELEM
--

¹⁰ W leksykografii polskiej kwalifikatory: *potoczny* oraz *przenośny* wyróżniają często używane znaczenia.

Poniższy postulat uznają przede wszystkim Rosjanie:

- NEGUJE WARTOŚCI TRADYCJI I KULTURY SWOJEGO KRAJU, PONIEWAŻ
UWAŻA, ŻE NIE SĄ ONE WARTOŚCIOWE Z PUNKTU WIDZENIA CAŁEGO
ŚWIATA

Na podstawie uzyskanych danych można wysunąć wniosek, że informacje zawarte w słownikach wydanych w danym języku wywierają pewien wpływ, bądź też odzwierciedlają poglądy respondentów, posługujących się tym językiem, aczkolwiek z drugiej strony odczuwalny jest też wpływ dyskursu anglojęzycznego na pojmowanie KOSMOPOLITYZMU przez młode pokolenie humanistów z Polski, Łotwy oraz w nieco mniejszym stopniu z Rosji.

W niektórych przypadkach rzeczywiście więc zauważalny jest bezpośredni związek między częstością użycia jednostek w definicjach leksykograficznych oraz uznaniem tych wartości przez użytkowników słowników w ramach tej samej grupy językowej. Tak np. jednostka 3 „neguje wartości tradycji i kultury swojego kraju”, którą najbardziej podkreślili studenci rosyjscy, znalazła odbicie w 4 słownikach rosyjskich (przede wszystkim) oraz 2 polskich, w angielskich oraz łotewskich słownikach natomiast nie znajdujemy tego typu treści.

Z kolei do postulatu 5 „uważa cały świat za swoją ojczyznę, poczuwa się do solidarności ze wszystkimi ludźmi”, który najwyżej szeregują w hierarchii studenci z Rosji i Polski, nawiązują jednostki najliczniej użyte właśnie w słownikach polskich oraz rosyjskich.

Natomiast dane, które świadczą o tym, że studenci z Polski i Łotwy często uznają za istotne wartości podkreślane głównie przez słowniki anglojęzyczne znajdujemy np. w przypadku postulatu „podróżuje po całym świecie” (7). Sens ten rzadziej uznawany jest przez grupę studentów z Rosji. Warto tutaj nadmienić, że grupy studentów z Polski i Łotwy są lepiej przygotowane do kontaktów z dyskursem anglojęzycznym – gdyż częściej korzystają z Internetu, podróżują do krajów, w których może być używany język angielski¹¹.

Kolejny, 9 postulat „posiada szeroką wiedzę, wykraczającą poza ramy określone przez grupę narodową, do której należy”, często podkreślany przez studentów z trzech krajów, najczęściej występuje znowu w słownikach angielskich, przez słowniki zaś wschodnie jest niemal ignorowany (w ramach rozpatrywanego zbioru taki postulat znalazł się tylko w jednym słowniku polskojęzycznym).

Sens zawarty w 10, dość wysoko ocenianym przez studentów ze wszystkich grup, postulat „deklaruje swoją wspólnotę z kulturą całego świata”, znowu spotykany jest głównie w słownikach angielskich, rzadziej polskich.

Wymienione uwagi świadczą więc o tym, że z jednej strony istnieje pewien związek pomiędzy wiedzą, pojawiającą się w danej grupie słowników narodowych oraz spostrzeżeniami użytkowników korzystających z tych słowników, z drugiej natomiast – młodzież z Polski, Łotwy, nieco rzadziej z Rosji chętnie zapożycza pewne sensy z dyskursu anglojęzycznego.

3.2 Przegląd tekstów humanistycznych

Jak wynika z poddanych przeglądowi tekstów humanistycznych, w których występuje analizowane pojęcie, mieszkańcy europejskich krajów wschodnich, w tym Polski, Rosji, Łotwy po pożegnaniu ideologii komunistycznej wciąż jeszcze czasami używają analizowanego pojęcia w kategoriach wykreowanych bądź podkreślanych przez władzę komunistyczną. Szczególnie podobne, a przy tym negatywne podejście do KOSMOPOLITYZMU ilustrują obecnie zwolennicy narodowo-katolickiego

¹¹ Pytania poświęcone kwestiom znajomości języków obcych, czy dostępu do Internetu miały miejsce na początku ankiety. Ostatnim zaś pytaniem ankiety było pytanie: „W których krajach byłeś?” Na podstawie uzyskanych danych stwierdzono, że przedstawiciele przedstawionych tu grup polskiej oraz łotewskiej podróżują za granicę znacznie częściej, niż ich rówieśnicy z Rosji, wybierają też odmienne kierunki podróży, wykazując preferencje dla wybranych krajów.

ruchu w Polsce, nacjonalistycznego na Łotwie i w Rosji. W tych przypadkach KOSMOPOLITYZM wciąż wskazuje na wrogą działalność Żydów lub postawę zakładającą zdradę ojczyzny, narodowych tradycji lub brak patriotyzmu. Na podstawie zgromadzonych tekstów stwierdzono również, że analizowane pojęcie bądź stosunek do niego w różnego rodzaju dyskursach często jest kreowany w nawiązaniu do takich pojęć, jak OJCZYZNA, PATRIOTYZM, RODZINA, TOŻSAMOŚĆ, GLOBALIZACJA, NACJONALIZM, INTERNACJONALIZM. Coraz częściej też zachodnie znaczenia KOSMOPOLITYZMU, które znajdujemy w słownikach np. anglojęzycznych (ilustrujące postawy otwartości oraz tolerancji w stosunku do przedstawicieli innych kultur i in.), spotkać można w dyskursach ukazujących się w krajach postkomunistycznych.

Bibliografia

- Aprejsan, J. 1980. *Semantyka leksykalna. Synonimiczne środki języka*. Wrocław: Ossolineum. [Pierwodruk rosyjski 1974].
- Bańko, M. 2001. *Z pogranicza leksykografii i językoznawstwa. Studia o słowniku jednojęzycznym*. Warszawa: Zakład Graficzny Uniwersytetu Warszawskiego.
- Grzegorzczkova, R. 1995. *Kreowanie świata w tekstach*. A. M. Lewicki i R. Tokarski (red.) Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Grzegorzczkova, R. 2001. *Wprowadzenie do semantyki językoznawczej*. Warszawa: PWN.
- Habrajska, G. 2000. "Metody ankietowe i analiza tekstów w badaniach językowego obrazu świata". *Język a kultura. Językowy obraz świata a kultura*. T. 13. A. Dąbrowska i J. Anusiewicz (red.) Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Kalisz, R. 2001. *Językoznawstwo kognitywne w świetle językoznawstwa funkcjonalnego*. Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kleiber, G. 2003. *Semantyka prototypu: Kategorie i znaczenie leksykalne*. Kraków: TAIWPN Universitas.
- Mikołajczak-Matyja, N. 1998. *Definiowanie pojęć przez przeciętnych użytkowników języka i przez leksykografów*. Poznań: Sorus / Instytut Lingwistyki UAM.
- Peirce, C. S. 1997. *Wybór pism semiotycznych*. Znak – Język – Rzeczywistość. Pelc, J. (red.) Warszawa: Polskie Towarzystwo Semiotyczne.
- Bartmiński, J. 1988. „Definicja kognitywna jako narzędzie opisu konotacji słowa”. W: *Konotacja*, pod red. J. Bartmińskiego, Lublin.
- Bartmiński, J. 2000. „Językowy obraz świata Polaków w okresie przemian”. W: Gaida, Stanisław (red.) *Komparacja systemów i funkcjonowania współczesnych języków słowiańskich*. Opole.
- Bartmiński, J. 2000. „Językowy obraz świata jako podstawa tożsamości narodowej”. W: Kostryko, T. & Zgółka, T. (red.) *Kultura a kręgi tożsamości*. Poznań- Wrocław: DTSK Silesia.
- Tabakowska, E. (red.) 2001. *Kognitywne podstawy języka i językoznawstwa*. Kraków: TAIWPN Universitas.
- Taylor, J. R. 2001. *Kategoryzacja w języku*. Kraków: TAIWPN Universitas.

Słowniki/ encyklopedie:

Polskie:

- Encyklopedia Britannika* 2001. T. XXI. Poznań: Kurpisz [EB].
- Encyklopedia Gazety Wyborczej* 2005. T. 16. PWN.
- Encyklopedia Multimedialna
- [On line] URL <<http://wiem.onet.pl>> [Konsultacja: 02.11.2002].
- Encyklopedia PWN* (wersja elektroniczna).
- Etymologiczny słownik języka polskiego* 2000. Bańkowski, A. T. I. Warszawa: PWN [ESJP Bańkowski 2000].
- Inny słownik języka polskiego* 2000. Bańko, M. T. I. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN [ISJP Bańko 2000].
- Nowy słownik poprawnej polszczyzny* 2002. Markowski, A (red.) Warszawa: PWN [NSPP Markowski 2002].
- Podręczny słownik wyrazów obcych* 1999. Kopaliński, W. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm [PSWO Kopaliński 1999].
- Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny* 1998 Zgólkowa, H (red. naukowy) T. 17. Poznań: Wydawnictwo Kurpisz [PSWP Zgólkowa 1998].
- Praktyczny słownik wyrazów obcych* 2002. A. Latusek & I. Puchalska (red.) Kraków: Zielona Sowa [PSWO Latusek 2002].
- Słownik języka polskiego* 1902. J. Karłowicz, A. Kryński, W. Niedźwiedzki (red.) T. II. MCMLII. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy 1902 [SJP Karłowicz 1902].
- Słownik języka polskiego* 1861. Zdanowicz, A. T. I. Wilno: Maurycy Orgelbrand. [Reprint: Warszawa: Wydawnictwa Artystyczne i Filmowe 1986] [SJP Zdanowicz 1861].
- Słownik języka polskiego* 1854-1860. Linde, S. Warszawa: u Autora, 1807-1814; wyd. II, Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1854-1860. [Repr.: Warszawa: PIW, 1951; Warszawa: Wydawnictwo Gutenberg Print, 1994].
- Słownik języka polskiego PAN* 1996. Doroszewski, W (red. nac.) T. III. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 1964 [SJP Doroszewski 1964].
- Słownik języka polskiego PWN* 1995. Szymczak, M. (red.) T. 1. Warszawa: PWN, 1978-1981. Suplement. Red. Bańko, M. Krajewska, E. Sobol. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992 [SJP Szymczak 1995].
- Słownik ilustrowany języka polskiego M. Arcta* 1995. T. II. Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta, 1916 [SIJP Arcta 1916-1995].
- Słownik polszczyzny XVI wieku* 1966. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Słownik staropolski* 1953. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1953-1990. Kraków: IJP PAN, 1991-2002.
- Słownik współczesnego języka polskiego* 2000. Dunaj, B (red. nauk.) T. II. Kraków: Wydawnictwo SMS [SWJP Dunaj 2000].
- Słownik współczesnego języka polskiego* 1998. Wierzbicka, E. T. I. Warszawa: Wydawca: Reader's Digest Przegląd Sp. z o.o. Red. naczelny redakcji książek E. Wierzbicka. I Wydanie Wydawnictwo WILGA 1996., I Wydanie Reader's Digest Przegląd sierpień 1998. [SWJP Wierzbicka 1998].
- Słownik wyrazów obcych* 2001. Jarosz, M. Red. nauk. I. Kamińska-Szmaj. Wrocław: Wydawnictwo Europa [SWO Jarosz 2001].
- Słownik wyrazów obcych* 1997. E. Sobol (red.) Warszawa: PWN [SWO Sobol 1997].
- Słownik wyrazów obcych* 1904. Ułaszyn, H. (oprac.) Warszawa: Wydawnictwo M. Arcta. Wydawnictwo dwunaste uzupełnione. 1934 [SWOUłaszyn 1904-1934].
- Słownik wyrazów obcych i trudnych* 2003. Pawelec, R. A. Markowski (red. nauk.) Warszawa: Wilga [SWOT Pawelec 2003].
- Uniwersalny słownik języka polskiego* 2003. Dubisz, S. (red. nauk.) T. II. Warszawa: PWN [USJP Dubisz 2003].
- [On line] URL <<http://portalwiedzy.onet.pl>>
- (SWOKamińska-Szmaj2001; PSJPDunaj2000 [Konsultacja: 14.09.2004].
- [On line] URL <<http://www.pwn.pl>>
- (SJPSzymczak 1978-81; SWO1995 [Konsultacja: 14.09.2004].
- Wielka Internetowa Encyklopedia Multimedialna 2001.
- [On line] URL <<http://64/http://wiem.onet.pl/wiem/00575f.html>> [Konsultacja: 02.04.2001].
- Wielka Internetowa Encyklopedia Multimedialna 2001.
- [On line] URL <<http://66/http://wiem.onet.pl/wiem/00eb8a.html>> [Konsultacja: 02.04.2001].
- Wielka Internetowa Encyklopedia Multimedialna 2002.
- [On line] URL <<http://wiem.onet.pl/wiem/00d88b.html>> [Konsultacja: 17.11.2002].
- Nowa encyklopedia powszechna PWN 2004.
- [On line] URL <<http://encyklopedia.pwn.pl>> [Konsultacja: 22.06.2004].
- Kochanowicz, Jacek 2003. [On line] URL <<http://encyklopedia.pwn.pl>> [Konsultacja: 02.05.03].
- Kopaliński, Władysław 2004. [On line] URL <www.sownik-online.pl/kopaliński> [Konsultacja: 03.02.2004].

Angielskie:

- Collins Cobuild New Student's Dictionary* 2003. Sinclair, John (red.) Glasgow & Warszawa: HarperCollins & Świat Książki. [CCNSDSinclair 2003].
- Funk & Wagnalls Standard Dictionary on the English Language* 1966. International edition. New York: Funk & Wagnalls Company. [FWSDotEL 1966].

- Longman Dictionary of Contemporary English* 1978. Procter, Paul (red.) Londyn: Longman Group Limited. 1985 [LDoCEProcter 1978].
- Longman Dictionary of Contemporary English* 1978. Gadsby, Adam (red.) 3 wyd. Londyn: Person Education Limited. 2001 [LDoCEGadsby 1978].
- Ninth New Collegiate Dictionary a Merriam-Webster* 1981. Merriam 'Webster inc., - Publishers. Springfield, Massachusetts, U.S.A. (1984).
- Stanford Encyklopedia of Philosophy*. 2003. Zalta, Edward N. (red.) [On line] URL <<http://plato.stanford.edu>> [Konsultacja: 03.11.2003].
- The New Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles* 1973. Brown, Lesley (red.) I. New York: Oxford University Press. 1993 [TNSOEDoHPBrown 1973].
- The Shorter Oxford English Dictionary on Historical Principles* 1973. Onions, C. T. (red.) 3 wyd. Oxford: Clarendon Press [TSOEDoHPOnions 1973].
- Webster's Desk Dictionary of English Language* 1993. New York: Random House [WDD 1993].
- Webster's New World Dictionary of American English* 1988. Guralnik, David B. Red. Victoria Neufeldt. 3 wyd. New York: Webster's New World [WNWDoAEGuralnik 1988].
- Webster's Ninth New Collegiate Dictionary* 1981. Springfield: Merriam-Webster [WNNCD 1981].
- Wikipedia, The Free Encyclopedia* 2004. [On line] URL <<http://en.wikipedia.org>> [Konsultacja: 12.04.2004].
- [On line] URL <<http://www.webster-dictionary.org>> [Konsultacja: 27.08.2004]
- (*Webster's 1913 Dictionary*; *WordNet Dictionary*; *Legal Dictionary*).
- [On line] URL <<http://www.hyperdictionary.com>> [Konsultacja: 27.08.2004]
- (*WordNet Dictionary*; *Webster's 1913 Dictionary*).
- [On line] URL <<http://websters.wunderdictionary.com>> [Konsultacja: 27.08.2004](*Webster's 1913 Dictionary*).
- [On line] URL <<http://onlinedictionary.datasegment.com>> [Konsultacja: 27.08.2004].
- (*Collaborative International Dictionary of English v.0.48*; *WordNet (r) 2.0 (August 2003)*; *Bouvier's Law Dictionary, Revised 6th Ed (1856)*; *U.S. Gazetteer (1990)*; *Webster's 1913 Dictionary*).
- [On line] URL <<http://www.m-w.com>> [Konsultacja: 27.08.2004].
- (*Merriam-Webster Online Dictionary*)¹².
- [On line] URL <<http://www.yourdictionary.com>> [Konsultacja: 27.08.04].
- (*Dictionary of the English Language, Fourth Edition. Published by the Houghton Mifflin Company*).
- [On line] URL <<http://www.thefreedictionary.com>> [Konsultacja: 27.08.04].
- (*Dictionary of the English Language. Fourth Edition. Published by the Houghton Mifflin Company; Thesaurus*).
- [On line] URL <<http://www.brainydictionary.com>> [Konsultacja: 27.08.04].
- (*Brainy Dictionary*).
- [On line] URL <<http://www.bartleby.com>> [Konsultacja: 27.08.04].
- (*Dictionary of the English Language: Fourth Edition. 2000*).

¹² "Included within Merriam-Webster Online are: Merriam-Webster Online Dictionary [...] Merriam-Webster Online Thesaurus [...] Word of the Day [...] Merriam-Webster's Collegiate Dictionary, Tenth Edition [...] Merriam-Webster's Collegiate Thesaurus [...]"

Rosyjskie:

- Москва энциклопедия* 1997. Шмидт, С.О. Москва: Большая советская энциклопедия.
- Новый словарь иностранных слов* 2003. Захаренко J.H. & alii. Москва: Азбуковник.
- Новый словарь иностранных слов и выражений* (2002). Ю.Г. Хацкевич. Москва: АСТ, Минск: Харвест [НСИСиВХацкевич 2002].
- Словарь иностранных слов* 1964. Петров, Ф. (ред.) Москва: Советская энциклопедия [СИСПетров 1964].
- Словарь иностранных слов* 1998. Васюкова И. А. Москва: АСТ-ПРЕСС. Ред. И. К. Сазонова [СИСВасюкова 1998].
- Словарь иностранных слов* 1999. Арапова, Н.С. & alii. (Ред. наук.) А.В. Боброва. 2 изд. Москва: Цитадель [СИСАрапова 1999].
- Словарь иностранных слов* 2002. Гурьева, Т.Н. Т. 1. Москва: Терра – книжный клуб [СИСГурьева 2002].
- Словарь иностранных слов и выражений* 1998. Зенович, Е. Москва: Олимп [СИСиВЗенович 1998].
- Словарь русского языка XI-XVII в.* 1982. Филин, Ф.П. (ред.) 7 изд. Академия Наук СССР. Институт Русского Языка. Москва: Наука.
- Словарь русского языка* 1983. Евгеньева, А.П. (ред.) Т. II. 2 изд. Москва: Русский язык [СРЯЕвгеньева 1983].
- Словарь русского языка* 1987. Ожегов, С.И. 18 изд. Москва: Русский язык. Н.Ю. Шведова (ред.) [СРЯОжегов 1987].
- Словарь русского языка* 2003. Ожегов, С.И. (ред.) Скворцова, Л.И. Москва: „Оникс 21 век” [СРЯОжегов 2003].
- Словарь современных понятий и терминов* 2002. Н.Т. Бунимович & alii. 4 изд. Москва: Республика. Ред. В.А. Макаренко [ССПиТБунимович 2002].
- Современный толковый словарь русского языка* 2002. Кузнецов, С. А. (ред.) Российская Академия Наук. Институт Лингвистических Исследований. Санкт-Петербург: Норинт. 2002 [СТСРЯКузнецов 2002].
- Советский энциклопедический словарь* 1990. Прохоров А. М. (ред.) Изд. 4, исправл. Москва: Советская Энциклопедия.
- Толковый словарь живого великорусского языка* 1955. Даль, В. Т. 2. Москва: Государственное издательство иностранных и национальных словарей [ТСЖВЯДаль 1955].
- Толковый словарь современного русского языка: Языковые изменения конца XX столетия* (2001). Складеревская Г.Н. (ред.) Москва: Астрель, АСТ.
- Философская энциклопедия* 1964. Константинов, Ф.В. (ред.) Т. III. Москва: Советская Энциклопедия.
- Энциклопедический словарь* 1895. К.К. Арсеньев & Е.Е. Петрушевский (ред.). Т. XVI. Санкт-Петербург: Терра.
- Энциклопедия кругосвет* 2004. [On line] URL <<http://www.krugosvet.ru>> [Konsultacja: 12.04.2004].
- [On line] URL <<http://dic.academic.ru>>
- (ТСРЯУшаков 1934-1940; СРЯОжеговШведова, 1992=1997).
- [On line] URL <<http://slovari.donpac.ru>>
- (СРЯОжеговШведова; НСИСЗахаренко; ПСИСМурзуковаНечаева).
- [On line] URL <<http://www.spravka.gramota.ru>>
- (СРЯОжеговШведова).
- [On line] URL <<http://www.rubricon.com>>
- (NSRJJefremova 2000).
- [On line] URL <<http://slovari.gramota.ru>>
- (НСРЯЕфремова 2000).
- [On line] URL <<http://jur.vslovar.org.ru>> [SSIS 2001]
- (Современный словарь иностранных слов 2001).
- [Konsultacja elektronicznych serwisów rosyjskojęzycznych: 20.02.2004 lub 02.07.2004], w przypadku <<http://jur.vslovar.org.ru/7377.html>> [Konsultacja: 20.09.2004].

Lotewskie:

- Bieži lietoti jēdzieni un termini. Skaidrojošā vārdnīca* 2004. Vjaterē, Larisa & Ilze Vjaterē. Rīga: Avots [BLJuTSVVjaterē&Vjaterē 2004].
- Enciklopēdiskā vārdnīca* 1991. Vilks, A. (red.) Т. 1. Rīga: Latvijas Enciklopēdiju redakcija.
- Ilustrētā svešvārdu vārdnīca* 2005. Indra Andersone & alii. Rīga: Avots [ISVAndersone&alii 2005].
- Latviešu literārās valodas vārdnīca* 1980. Bāliņa, R. (red.) Т. 4. Rīga: Zinātne [LLVVBāliņa 1980].
- Latvijas padomju enciklopēdija* 1984. Jērāns, P. (red.) Т. 5 (1). Rīga.
- Latviešu valodas vārdnīca* 1987. Guļevska, D. (red.) wyd. 2. Rīga: Avots. 1998 [LVVGuļevska 1987].
- Latviešu valodas vārdnīca* 1993. Bērziņa-Baltiņa, V. & J. Bičols. Mantclair: Amerikas Latviešu apvienība [LVVBērziņa-Baltiņa&Bičols 1993].
- Politikas terminu vārdnīca* 1999. Ašmanis, M. Rīga: Zvaigzne ABC.
- Preses lasītāja svešvārdu vārdnīca* 2004. Jurisone, I. (red.) Rīga: NORDIK [PLSVJurisone 2004].
- Svešvārdu vārdnīca* 1978. Petrovs, F. (red.) Москва: Советская энциклопедия. Тум. z rosyjskiego S. Сепумiece & alii. wyd. 2. Rīga: Liesma. [SVPetrovs 1978].
- Svešvārdu vārdnīca* 1999. Baldunčiks, J. (red.) Rīga: Jumava [SVBaldunčiks 1999].
- Svešvārdu vārdnīca* 2005. Baldunčiks, J. & K. Pokrotiece. Rīga: Jumava [SVBaldunčiks&Pokrotiece 2005].
- [On line] URL <<http://ai1.mii.lv>> [Konsultacja: 24.11.2004] (LVVGuļevska).